

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА ІСТОРІОГРАФІЯ

УДК 94: 321.17 (477) «10/11»

Т. О. Чугуй

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРІОГРАФІЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ
ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО КНЯЗЯ РОМАНА МСТИСЛАВОВИЧА

Стаття аналізує актуальні питання історіографії життєдіяльності князя Романа Мстиславовича. Розглядаються найдискусійніші питання внутрішньої і зовнішньої політики галицько-волинського правителя, розкриваються особливості міждержавних відносин Русі, Візантії, Польщі, Угорщини й Німеччини наприкінці XII – на початку XIII ст. З'ясовуються обставини укладення другого шлюбу Романа Мстиславовича, простежуються гіпотези щодо походження великої княгині Романової, зв'язок галицько-візантійського політичного союзу з військовими походами князя Романа на половців. Особливу увагу приділено політичній програмі «доброго порядку» і західному вектору зовнішньої політики Романа Мстиславовича. Зроблено висновки про роль князя Романа в тогочасній політичній системі. Усе це є важливим для правильного розуміння місця першого галицько-волинського князя в історії.

Ключові слова: Роман Мстиславович, історіографія, внутрішня і зовнішня політика, міждержавні відносини, політична програма «доброго порядку».

Статья анализирует актуальные вопросы историографии жизнедеятельности князя Романа Мстиславовича. Рассматриваются самые дискуссионные вопросы внутренней и внешней политики галицко-волынского правителя, раскрываются особенности межгосударственных отношений Руси, Византии, Польши, Венгрии и Германии в конце XII – в начале XIII вв. Выясняются обстоятельства заключения второго брака Романа Мстиславовича, прослеживаются гипотезы происхождения великой княгини Романовой, связь галицко-византийского политического союза с военными походами князя Романа на половцев. Отдельное внимание уделено политической программе «доброго порядка» и западному направлению внешней политики Романа Мстиславовича. Сделаны выводы о роли князя Романа в политической системе того времени. Все это важно для правильного понимания места первого галицко-волынского князя в истории.

Ключевые слова: Роман Мстиславович, историография, внутренняя и внешняя политика, межгосударственные отношения, политическая программа «доброго порядка».

The paper analyses pressing historiography questions of Prince Roman Mstyslavovych's life activity. It considers the most discussible questions of home and foreign policy of the Halych-Volyn leader focusing on the interstate relations between Rus', Byzantium, Poland, Hungary and Germany in the late 12th and early 13th century. The author clarifies circumstances of the second marriage of Roman Mstyslavovych, traces hypotheses about the origin of Great princess Romanova, the connection of Halych-Byzantine political union with military campaigns of Prince Roman against polovtzy. The article also deals with the political program of «good order» and the Western vector of the foreign policy of Roman Mstyslavovych. The conclusions about the role of Prince Roman in the political system of that time have been drawn. All this is important for proper understanding of the place of the first Halych-Volyn prince in history.

Keywords: Roman Mstyslavovych, historiography, home and foreign policy, interstate relations, political program of «good order».

Актуальність теми пов'язана з недостатньо чітким дослідженням в історіографії питання життєвого шляху князя Романа, наявністю низки дискусійних питань і протиріч.

Постать Романа Мстиславовича привернула увагу багатьох істориків, зокрема Я. Длугоша [142; 150], М. Стрийковського [119], В. Татищева [120], Й.-Х. Енгеля [152], М. Карамзіна [53], О. Клеванова [55], С. Соловійова [117], Д. Зубрицького [49], М. Смирнова [116], І. Шараневича [138], Л. Крушинського [79], Л. Дроби [151], І. Лінниченка [85], О. Андріяшева [3], П. Батюшкова [5], І. Жданова [47], П. Іванова [50], А. Яблоновського [160], С. Томашівського [130], А. Вількевич-Вавжинчикової [176], В. Ключевського [56], Б. Володарського [177–179], М. Кордуби [59; 163], І. Гуржія [45], В. Пашути [102–103], К. Софроненко [118], М. Левченка [84], Б. Рамма [111], Б. Рибаківа [113–114], М. Брайчевського [10], Д. Оболенського [98], О. Рапова [112], Г. Штокля [171], Є. Гралі [154–156], Ю. Свідерського [115], Л. Гумільова [44].

Перше серйозне дослідження здійснив М. Костомаров [60]. Великий внесок у вивчення життєдіяльності князя Романа зробив М. Грушевський [41–43]. Знаковими роботами в цьому напрямі є студії І. Левковича [83], П. Грицака [40] й І. Крип'якевича [78]. З-поміж новіших наукових розробок необхідно відзначити праці М. Котляра [62–75], П. Толочка і О. Толочка [123–129], О. Головка [25–33], Л. Войтовича [13–20], М. Кучинка [81–82], Д. Александрова [1–2], Ю. Терещенка [121], А. Горського [37], Я. Ісаєвича [52], В. Грабовецького [38–39], І. Овсія [99], С. Федаки [132], О. Назаренка [95–96], О. Майорова [89–93], Д. Домбровського [148–149], С. Василенка [11], О. Купчинського [80], В. Ідзьо [51], М. Волощука [21–23], С. Шеломенцева-Терського [122; 139], В. Нагірного [166], І. Паршина [100] і О. Потурая [107].

Особливого виділення заслуговують спеціальні праці: «Роман Мстиславович, князь Волинський і Галицький» [77] П. Кралюка, «Князь Роман Мстиславович та його доба: нариси з історії політичного життя Південної Русі XII – початку XIII століття» [29] О. Головка, «Галицько-волинський князь Роман Мстиславович. Володар, воїн, дипломат» [92] О. Майорова і «Меч Романа Галицького. Князь Роман Мстиславович в історії, епосі й легендах» [36] А. Горковенка. Вони стали результатом широкого аналізу життєдіяльності князя Романа.

Незважаючи на значний комплекс робіт, здійснений науковцями, остаточно дослідженою тему життя і діяльності Романа Мстиславовича вважати не можна. Мета автора статті – на основі вивчення джерельної бази і наукової літератури об'єктивно розглянути дискусійні питання історіографії, які стосуються життєвого шляху князя Романа.

Ретельний аналіз таких письмових джерел, як «Київський» [86], «Галицько-Волинський» [86], «Новгородський» [97], «Суздальський» [48] «Радзивілівський» [7] і «Густинський» [105] літописи, «Польська хроніка» В. Кадлубка [141], «Велика хроніка» [12], «Історія» М. Хоніята [135], дає можливість з'ясувати питання об'єктивності висновків, які зробили історики з проблемних питань життя й діяльності першого галицько-волинського князя.

Знаковою подією в історії України є встановлення влади Романа Мстиславовича в Галичі 1199 р. [105, с. 327]. Сталося це після смерті князя Володимира Ярославовича. В. Татищев свого часу писав, що галичани поділялися на прихильників князя Романа і його противників. Останні спрямували послів до великого князя київського Рюрика Ростиславовича за порадою, кого вибрати князем. Дізнавшись про це, Роман Мстиславович також скерував послів до Рюрика, застосовуючи злобу і лестощі, просив прощення за попередні непорозуміння і дозволу отримати Галицьке князівство. Проте, великий князь київський, остерігаючися таких прагнень Романа, заявив, що має спочатку порадитися з усіма князями і запросив його разом з іншими на з'їзд. Але Роман Мстиславович, боячися того, що Рюрик Ростиславович може забрати в нього його володіння, звернувся за допомогою до своєї братової – княгині Казимирової. За її вказівкою йому на допомогу рушило польське військо на чолі із сином княгині – Лешком. Останній разом із Романом попрямував до Галича. Галичани спочатку сподівалися на те, що великий князь київський дасть їм князем свого сина Ростислава, але відповіді не отримали. Дізнавшись, що угорський король готується до військового походу, галичани прийняли волинського князя без заперечення [120, с. 165]. На нашу думку, це повідомлення загалом можна розглядати як достовірне, щоправда викликає

подив наголос В. Татищева на застосуванні князем Романом злоби і лестощів у перемовинах із Рюриком Ростиславовичем, а також на побоюванні Романа Мстиславовича втратити Волинь, де він добре утвердився.

Цікавою є думка Б. Рибаківа про те, що при вступі на престол, Роман Мстиславович змушений був присягнути галицьким боярам [114, с. 515]. І. Фроянов й А. Дворниченко стверджують, що 1199 р. відбулося не об'єднання земель, а лише створення політичного союзу. Пояснюють вони це загальними децентралізаторськими тенденціями соціального розвитку [134, с. 147]. На наш погляд, посівши в Галичі, князь Роман все ж утворив об'єднане Галицько-Волинське князівство.

У «Суздальському літописі» під 1202 р. подано повідомлення про військовий похід князя Романа на Київ з метою запобігання спробі великого князя київського Рюрика Ростиславовича і чернігівських Ольговичів відібрати в нього Галичину. Коли Роман Мстиславович, підтриманий князями Володимировичами і чорними клобуками, підійшов до Києва, народне віче проголосило його своїм князем. Унаслідок переговорів із Рюриком Ростиславовичем і Ольговичами була укладена угода: Ольговичі повернулися на Чернігівщину, Рюрик зрікся Києва та поїхав до Вруччя (Овруча), отримавши свою стару волость у Руській землі. Князь Роман не залишився у Києві, а повернувся до Галича. «Суздальський літопис» повідомляє, що Всеволод Велике Гніздо і Роман Мстиславович посадили князем у Києві двоюрідного брата Романа – луцького князя Інгваря Ярославовича [48, с. 94]. «Густинський літопис» називає його намісником Романа [105, с. 328].

Зазначимо, що в науковій літературі немає однозначного погляду на датування походу галицько-волинського князя на Київ. Так, М. Бережков уважав, що він відбувся 1200 р. [6, с. 86]. С. Соловйов [117, с. 559], Л. Махновець [86, с. 368] і Л. Войтович [15, с. 477] сходяться на думці, що похід був 1201 р., В. Пашуто [103, с. 115], Б. Рибаків [114, с. 495], І. Крип'якевич [78, с. 111], М. Котляр – 1202 р. [68, с. 157]. М. Грушевський уважав, що ці події відносяться до 1200–1201 рр. [42, с. 224]. О. Головка відмічає, що похід відбувся наприкінці 1200 – на початку 1201 рр. [30, с. 230], що є найвірогіднішим.

Підтвердженням залежності Києва від Романа Мстиславовича стали його військові походи на половців із метою відведення загрози їхніх нападів на Руську землю. Науковці по-різному вираховували час першого переможного походу. Так, М. Котляр, аналізуючи текст «Історії» візантійського автора М. Хоніята, ще 1965 р. висловив думку про те, що перший похід відбувся в 1197–1198 рр. [62, с. 119–120]. Цю тезу згодом підтримали І. Князький [58, с. 8], О. Головка [29, с. 155], Л. Войтович [15, с. 475]. М. Котляр вважає, що князь Роман загалом здійснив три переможні походи на половців. Час другого походу він датує зимою 1202 р. [72, с. 181]. Натомість М. Грушевський пише, що перший похід було здійснено у кінці 1200 – або на початку 1201 рр. [42, с. 226, с. 560–561], М. Бережков – узимку 1200–1201 рр. [6, с. 87], Л. Войтович – влітку 1201 р. [19, с. 220], Л. Махновець – узимку 1201–1202 рр. [86, с. 368], М. Левченко [84, с. 496], О. Майоров – осінь/зима 1200–1201 рр. або рання весна 1201 р. [92, с. 254–255], В. Пашуто [103, с. 201], Б. Рибаків [114, с. 495] – 1202 р., І. Крип'якевич – узимку 1202 р. [78, с. 112]. Із часом, О. Головка у справі датування походу зупинився на зимі 1201–1202 рр. [30, с. 230].

На наш погляд, військовий похід князя Романа відбувся взимку 1200–1201 рр., оскільки М. Хоніят у своєму тексті чітко називає Романа Мстиславовича князем галицьким, а його військо – численним [135, с. 245–246]. Навряд чи міг Роман ще до створення об'єданого Галицько-Волинського князівства мати достатньо можливостей, щоб надати серйозну військову допомогу Візантійській імперії в боротьбі з половцями. Крім того, вже у кінці 1201 – на початку 1202 рр. було укладено мирний договір між Візантією і Болгарією. Половці відтоді мали захищати свої землі й не могли допомагати болгарам у нападах на Візантію.

Похід на половців був викликаний ще й тим, що князь Роман мав дружні відносини з Візантією. Відомо, що у травні 1200 р. у Константинополі перебувало посольство від галицько-волинського князя, яке очолював боярин Твердята Остромирич [109, с. 78–79].

Наявність цього посольства є доказом добросусідських відносин. На думку О. Майорова, Роман Мстиславович у цей час удруге одружився. Його обраницею стала родичка візантійського імператора Олексія III Ангела – Єфросинія. Шлюб «мав укріпити новий воєнно-політичний союз» [92, с. 258]. Л. Махновець датує укладення другого шлюбу князя Романа 1200 р. [86, с. 369]. Л. Войтович пише, що союз із Візантією «не тільки підняв престиж Романа, але й сприяв його закріпленню на галицькому престолі» [15, с. 476].

Наукова дискусія щодо питання походження другої дружини Романа Мстиславовича триває вже багато часу. Існує декілька версій походження великої княгині Романової. За однією з них, княгиня походила з волинських бояр. Про це писали В. Пашуто [102, с. 194], Н. Полонська-Василенко [106, с. 57–64], М. Котляр [65, с. 48–58; 67, с. 117–119; 71, с. 77–78; 75, с. 97–102], О. Головка [29, с. 141–142]. Згодом О. Головка почав схилитися до версії про візантійське походження княгині [33, с. 192–208]. Заперечили версію про боярське походження княгині дослідники Я. Беняк [146, с. 534–536] і П. Грицак [40, с. 55]. Останній зауважив, що вона була споріднена з угорською, польською і візантійською династіями [40, с. 55].

Згідно з версією Л. Дроби [151, с. 37], В. Абрагама [145, с. 98], Б. Влодарського [179, с. 24–25], Ю. Форсманна [153, с. 139], княгиня була католичкою. Існують навіть такі версії, як здогад М. Чубатого про те, що княгиня була донькою Святослава Мстиславовича або Інгваря Ярославовича [137, с. 567–568]. Проте, такий шлюб був би порушенням церковних канонів. О. Толочко пішов іще далі, припустивши, що друга дружина князя Романа походила з простолюдинів, а їхній шлюб був незаконним [127, с. 99]. Проте, навряд чи угорський король і малопольський князь підтримували б велику княгиню Романову після загибелі її чоловіка 1205 р., коли вона б не мала знатного походження.

М. Грушевський називав другу дружину галицько-волинського князя «католицькою принцесою» [43, с. 72]. С. Томашівський [130, с. 90], І. Крип'якевич [78, с. 114], не заглиблюючись у питання походження великої княгині Романової, відмітили, що вона була ятрівкою, тобто жінкою брата угорського короля Андрія II. Варто зауважити, що Роман і Андрій II – троюрідні брати, а великий князь київський Мстислав Володимирович був прадідом Романа Мстиславовича, Андрія II і Лешка Бялого.

Незважаючи на те, що російський візантиніст О. Каждан висловив сумнів щодо візантійського походження другої дружини князя Романа й її спорідненості з династією Ангелів, назвавши версію М. Баумгартена – гіпотезою [162, с. 424], її дотримується ціла низка дослідників, зокрема Й. Майлат [20, с. 113], М. Баумгартен (найвірогідніше донька Ісаака II від першого шлюбу) [4, с. 9–11], Є. Граля [154, с. 116–123], Д. Домбровський [148, с. 34–40; 149, с. 265–266], Л. Войтович [14, с. 67, 71–72, 224, 376, 380–381; 15, с. 484; 17, с. 37], О. Майоров [92, с. 208]. Цікаво, що версія про візантійське походження другої дружини Романа Мстиславовича має декілька підверсій. Так, на думку Є. Гралі – Марія (чернече ім'я – Анна) походила зі знатного візантійського роду Каматеросів і була родичкою імператриці Єфросинії, дружини Олексія III Ангела. Шлюб Романа з Марією дослідник датує 1199 р. [154, с. 116–123; 155, с. 128–131]. Цікаво, що в 1198–1206 рр. Константинопольським патріархом був Іоанн X Каматерос, який міг вплинути на митрополита Київського, щоб він дозволив князеві Роману вдруге одружитися.

На думку Л. Махновця [86, с. 369], яку згодом підтримали Л. Войтович [15, с. 485, 487; 16, с. 51] і Д. Домбровський [149, с. 265], друга дружина князя Романа – могла бути донькою імператора Ісаака II Ангела і його другої дружини – Маргарити-Марії. Однак О. Майоров заперечує це, через надто юний вік Маргарити-Марії Угорської й пізніші плани її брата – короля Андрія II видати свою доньку Марію за Данила Романовича [92, с. 338; 93, с. 21]. О. Майоров вважає, що великою княгинею Романовою могла бути старша донька імператора Ісаака II Ангела, яка тривалий час була черницею [92, с. 347; 93, с. 30]. Її світське ім'я було Єфросинія, а чернече – Марія або Анна [92, с. 381; с. 93, с. 64–65]. Після двірцевого перевороту 1195 р. візантійським імператором став її дядько – Олексій III Ангел, який

згодом повернув племінницю з чернецтва, що було можливим у Візантії, і видав заміж за князя Романа близько 1200 р. [92, с. 488; 93, с. 124]. З часом, Л. Войтович також дійшов висновку про те, що версія Л. Махновця не відповідає хронології [20, с. 114].

Отже, галицько-волинський князь Роман уклав із Візантією союзню угоду про спільні дії проти половців. Невипадково візантійський історик М. Хоніят повідомляє, що похід князя Романа на половців був викликаний жалем до людей Візантії, над якою нависла половецька загроза (особливо після болгарсько-половецької угоди 1186 р.). За словами М. Хоніята, князь галицький Роман, швидко приготувавшись, зібрав хоробру і численну дружину, напав на куманів (половців), розграбував і спустошив їхню землю. Повторив це декілька разів, зупинивши набіги куманів, надавши єдиновірному народу несподівану допомогу [135, с. 245–246]. Історик також зазначає те, що Роман Мстиславович розпочав боротьбу з половцями на прохання імперії, поступаючись благанням свого архієпископа.

Візантійський історик Ф. Скутаріот у «Хроніці Аноніма Сафи» пише, що наступного року після куманів (половців), влахи, вирушивши в похід, без втрат повернулися додому. Вони не переставали б нападати на Візантію, якби не найхристиянніший народ роси не виступив мужньо проти них на прохання імператора. Правитель Галичини Роман зібрав численне й славетне військо, раптово напав на землю куманів, зруйнував і знищив її, зробивши це багато разів на славу християнській вірі. Так він зупинив набіги куманів [92, с. 262].

Не можна забувати і ще про один важливий чинник. Зайнявши пониззя Дністра і Дунаю, половці перекрили торговельний «Бурштиновий шлях» від Балтійського моря через Галич по Дністру до Понту (Чорного моря). Це могла бути ще одна причина військового походу Романа Мстиславовича на половців, адже від виходу до моря залежала торгівля в південно-східному напрямі.

Встановлення влади Романа Мстиславовича над Києвом викликало обурення в Рюрика Ростиславовича. Він на початку січня 1203 р. разом із чернігівськими Ольговичами і половцями зайняли, пограбували і попалили Київ. Після погрому міста, князь Рюрик не залишився у Києві, а відправився до Вруччя, залишивши в столиці свою військову залого. На думку М. Грушевського, справжнім автором другого погрому Києва був володимиро-суздальський князь Всеволод Велике Гніздо, оскільки він, згідно з даними «Суздальського літопису», дуже легко пробачив руйнування Руської землі, будучи «боголюбивим» і «милосердним» [42, с. 227].

Дізнавшись про трагічні події, Роман Мстиславович вирушив до Вруччя. 16 лютого 1203 р. було укладено угоду, згідно з якою Рюрик Ростиславович став правителем Києва, відмовившись при цьому від союзу з Ольговичами і половцями. Підтвердженням вищого статусу Романа, ніж Рюрика є те, що у Візантії визнавали Романа Мстиславовича великим князем (*igemon*), а Рюрика – лише правителем (*diepon*) Києва [135, с. 245–246]. Цікаво, що новгородці також називали Романа великим князем [57, с. 15; 109, с. 78–79].

Цілком можливо, що київські справи не пройшли без втручання Всеволода Велике Гніздо. Проте, на наш погляд, є помилковою думка Дж. Феннела про те, що реальна влада на Русі, як і раніше, була в руках суздальського князя [133, с. 64]. Натомість слушною є теза О. Головка [28, с. 16], яку згодом підтримав М. Кучинко, згідно з якою князь Роман створив систему «колективного патронату» над столицею двох наймогутніших володарів на Русі [81, с. 173–174; 82, с. 344]. О. Майоров називає цю систему «колективним сюзеренітетом» [92, с. 713]. Саме в цьому яскраво проявилася мудрість, витривалість і гнучкість галицько-волинського князя Романа, його прагнення встановити мир у Руській землі. Як наслідок – союз Рюрика Ростиславовича з Ольговичами і половцями було зруйновано, а вже в першій половині 1203 р. відбувся спільний військовий похід князів Романа Мстиславовича, Рюрика Ростиславовича з племінниками Мстиславовичами і сина Всеволода Велике Гніздо – Ярослава переяславського на половців. На думку О. Головка, цим походом Роман здійснив свій намір – розколоти, посварити й ослабити своїх суперників [29, с. 162].

Історики по-різному вираховують датування другого військового походу князя Романа на половців. Так, І. Крип'якевич [78, с. 112] і М. Котляр [75, с. 266; 72, с. 181] пишуть, що він відбувся взимку 1204 р. М. Грушевський називав часом походу зиму 1203–1204 рр. [43, с. 10], Б. Рибаків [114, с. 495] і Л. Войтович [15, с. 477] вважають, що це було 1203 р., Л. Махновець [86, с. 368], Дж. Феннел [133, с. 65] і О. Головка [29, с. 160–163] – пізньою зимою 1203 або ранньою весною 1204 рр., М. Волощук – 1204 р. [23, с. 65], О. Толочко – 1205 р. [124, с. 289]. О. Майоров пише, що похід мав статися у березні 1203 р. [92, с. 286], ще до першої облоги Константинополя в липні 1203 р. [92, с. 291]. Останній висновок є найоптимальнішим.

Військовий похід на половців виявився дуже вдалим. Закінчився він повною перемогою і взяттям у полон великої кількості половців і визволенням невільників. Із приводу походів Романа Мстиславовича на половців у «Галицько-Волинському літописі» пишеться: «Він бо кинувся був на поганих, як той лев, сердитий же був, як та рись, і губив [їх], як той крокодил, і переходив землю їх, як той орел, а хоробрий був, як той тур, бо він ревно наслідував предка свого Мономаха ...» [86, с. 368].

Постає закономірне питання, у чому криється секрет успіху військових походів князя Романа на половців? Відповідь – галицько-волинський князь здійснив реформування свого війська. Головними змінами стали: заміна кольчуги на вдосконалений панцир, перетворення руської кінноти на важкоозброєну лицарську кінноту. На думку дослідника військової справи В. Кійка, Роман Мстиславович створив одну з кращих кінних дружин у Східній Європі, запровадивши залізні нагрудники і шоломи «латинські» [54, с. 58].

У руських князів, які поверталися з походу на половців, на раді у Треполі виникла суперечка щодо розподілу волостей у Руській землі відповідно до особистого внеску в її захист. Розгніваний Роман Мстиславович «піймав Рюрика, післав (його) до Києва й постриг у черці, так само його жінку й дочку ...» [48, с. 99]. Згідно з даними «Новгородського літопису», волинського боярина-воєводу В'ячеслава князь Роман того ж літа скерував до Києва, щоб там постригти Рюрика у ченці [97, с. 240]. Крім того, Роман Мстиславович забрав у Рюрика всі його волості у Руській землі. М. Хоніят із цього приводу написав, що Роман, як міцніший силою і славніший мистецтвом, здобув перемогу, при цьому також знищив багато куманів, які допомагали в боротьбі Рюрику, складаючи сильнішу і могутнішу частину його війська [135, с. 245–246].

У науковій літературі немає єдиного погляду на питання управління Києвом у 1204–1205 рр. Так, якщо В. Татищев [120, с. 170], П. Толочко [128, с. 183; 129, с. 274], Дж. Феннел [133, с. 65], М. Котляр [68, с. 158], Л. Войтович [14, с. 225] дотримуються думки, що Києвом управляв ставленик Романа Мстиславовича – Інгвар (Ігор) Ярославович, то Д. Зубрицький [49, с. 25], О. Андріяшев [3, с. 150], Б. Рибаків [114, с. 495] писали про те, що князь Роман особисто керував Києвом. Л. Махновець вважає, що в Києві нетривалий час князував Інгвар, а потім Ростислав [86, с. 368]. М. Котляр дійшов висновку, що Роман Мстиславович фактично став великим князем київським і залишив у Києві свого посадника [68, с. 157–158]. Натомість М. Грушевський визнавав правителем у Києві Ростислава Рюриковича, залежного при цьому від галицько-волинського князя [41, с. 267–268]. Насправді, підпорядкувавши Київ, Роман Мстиславович пробув у ньому два тижні й відправився до Галича, залишивши правителем у Києві Інгваря Ярославовича. Згодом, на прохання Всеволода Велике Гніздо, князь Роман настановив правителем у Києві зятя володимиро-суздальського князя – Ростислава Рюриковича [48, с. 96], який став васалом галицько-волинського володаря. Чернігівські ж Ольговичі визнали такий стан справ на Русі.

Таким чином, Роман Мстиславович фактично став господарем у Руській землі, піднісши свою владу над Києвом. На наш погляд, це стало можливим завдяки успішним походам на половців, оскільки військові перемоги різко піднесли авторитет галицько-волинського князя. М. Грушевський слушно зауважив, що ці чинники зробили Романа «зверхником українських земель» [43, с. 9]. Дійсно, у землях Південно-Західної Русі в ті часи не було жодного

настільки могутнього князя. Не випадково «Галицько-Волинський літопис» називає Романа Мстиславовича «великим князем», «вікопомним самодержцем усієї Русі» [86, с. 368]. Цікаво, що це є перше вживання терміну самодержець щодо руського князя у літописі.

Про те, що князь Роман не просто прагнув мати велику владу, а й хотів максимально використати її для розв'язання нагальних проблем Русі, переконливо свідчить політична програма «доброго порядку». Зміст цього проекту під 1203 р. першим переказав російський історик В. Татищев [120, с. 169–170].

Треба відзначити, що науковці по-різному ставилися до реальності проекту «доброго порядку» Романа Мстиславовича. Наприклад, М. Грушевський із недовірою віднісся до переказу В. Татищева [41, с. 267]. Згодом його підтримали сучасні дослідники – М. Котляр [73, с. 120–121; 68, с. 158], О. Толочко [125, с. 22–36; 124, с. 288–328] і О. Купчинський [80, с. 421–423]. Натомість В. Ключевський [56, с. 340–341], Б. Рибаків [113, с. 163], П. Толочко [128, с. 182–183], М. Брайчевський [10, с. 520], Л. Войтович [13, с. 114], П. Кралюк [76, с. 117–122], М. Кучинко [81, с. 174], Ю. Терещенко [121, с. 163], Б. Яценко [144, с. 131], Н. Яковенко [143, с. 71], С. Федака [132, с. 277–278], В. Богданов [8, с. 222], О. Головка [29, с. 171] і О. Майоров [92, с. 42] висловились на підтримку можливості існування такого проекту.

Головна мета проекту «доброго порядку» – запровадження у шести основних руських князівствах майорату для забезпечення цілісності Русі, на чолі якої мав стояти могутній великий князь київський. Задум Романа Мстиславовича – це ідея, яка могла сконсолідувати князів, об'єднати руські землі в одне ціле, припинити князівські міжусобиці, процес послаблення ролі Русі в європейській політиці.

На думку Л. Войтовича, князь Роман при створенні проекту «доброго порядку» запозичив ідеї німецького проекту Вельфів [15, с. 479; 20, с. 115]. О. Майоров також сходиться на думці, що проект «доброго порядку» увібрав основні ідеї проекту Вельфів 1198 р. [92, с. 175]. За словами дослідника, проект Вельфів «приваблював руського князя своїм політичним змістом незалежно від його особистих симпатій до Штауфенів» [92, с. 175–176]. Необхідно зауважити, що напочатку XII ст. у Священній Римській імперії число електорів на виборах імператора дорівнювало шести, стільки ж, як запропонував у своєму проекті князь Роман.

Проте проекту Романа Мстиславовича не судилося здійснитися. На пропозицію зустрітися на з'їзді у Києві й обговорити це питання з метою створення чіткого статуту, князі не погодились. Це переконливо свідчить про те, що вони остерігались прагнень галицько-волинського правителя зменшити їхній суверенітет.

Широковідомими на Русі та за її межами були зв'язки князя Романа з візантійським імператорським двором. Саме цим пояснюється поява напівлегенди, пов'язаної з іменем галицько-волинського князя – оповідання про втечу візантійського імператора Олексія III Ангела до Галичини після взяття хрестоносцями в облогу Константинополя під час IV Хрестового походу в 1203 р. Олексій III був милостиво і прихильно прийнятий князем Русі Романом і деякий час перебував у нього [142, с. 343; 105, с. 327].

Оповідання підтримали, зокрема Д. Зубрицький [49, с. 20], М. Дашкевич [46, с. 96], О. Андріяшев [3, с. 152], В. Мавродін [88, с. 35], Д. Лихачов [87, с. 445], Т. Коструба [61, с. 253], Ю. Форсманн [153, с. 126], Г. Прінцінг [168, с. 7, 19], Б. Рибаків [114, с. 515], Д. Александров [1, с. 52], В. Борисенко [9, с. 77], Н. Яковенко [143, с. 71], В. Грабовецький [38, с. 43], Я. Ісаєвич [52, с. 13], Л. Войтович [15, с. 480], В. Ідзьо [51, с. 204], І. Паршин [100, с. 10]. М. Грушевський [43, с. 12], В. Нагірний [166, с. 100–108] висловили сумнів щодо його реальності. М. Котляр узагалі заперечив можливість перебування Олексія III в Галичині [68, с. 106–107; 75, с. 89–97]. Є. Граля вважає, що Длугошовий Аскарій – це не Олексій III, а нікейський імператор Феодор I Ласкаріс, який свого часу втік із Константинополя до Херсонесу Фракійського і Галатії в Малій Азії [156, с. 650–651]. Проте це твердження переконливо спростував О. Майоров [91, с. 133–164; 92, с. 221–230].

Необхідно зауважити, що у хроніці «Балдуїн Константинопольський» і «Генуезьких анналах» пишеться, що з Константинополя Олексій III утік до короля Валахії (Болгарії) Івана Калояна [91, с. 155; 92, с. 235]. У «Новій церковній історії» 1294–1313 рр. Бартоломео дель Фіядоні (Птолемей із Лукки) писав, що візантійський імператор Аскарій з Константинополя попрямував до Херсонесу, звідти до Галатії, яка нині є частиною Русі [92, с. 215]. М. Котляр зауважив, що в іноземних джерелах, особливо арабських, візантійські імператори іменуються «Ласкарісами» незалежно від їхніх справжніх імен [75, с. 95]. Тому О. Майоров вважає, що це міг бути тільки Олексій III [92, с. 226].

Наступним дискусійним питанням історіографії є напівлегенда про посольство папи Римського Інокентія III 1204 р. до князя Романа. Більшість дослідників, зокрема М. Карамзін [53, с. 415–416], Д. Зубрицький [49, с. 30–31], П. Батюшков [5, с. 12], І. Жданов [47, с. 430], В. Абрагам [145, с. 98], М. Чубатий [136, с. 9–10], Б. Рамм [111, с. 136], М. Котляр [64, с. 23], Ю. Свідерський [115, с. 78], П. Толочко [129, с. 156], М. Брайчевський [10, с. 496], Ю. Терещенко [121, с. 162], О. Головка [29, с. 187–192], І. Паславський [101, с. 26–27], М. Волощук [22, с. 24], Л. Войтович [15, с. 480], О. Майоров [92, с. 203], схильні довіряти повідомленню про посольство. Натомість Є. Голубинський [35, с. 598], М. Грушевський [43, с. 12], О. Толочко [124, с. 469–477] з недовірою поставилися до інформації про посольство.

О. Майоров вважає, що зміни у ставленні Романа Мстиславовича до католицької церкви відбулися в останні роки його життя і були пов'язані саме з подіями IV Хрестового походу, захопленням і пограбуванням Константинополя [92, с. 208, с. 718]. Л. Войтович допускає, що відмова Романа Мстиславовича від королівської корони відбулася внаслідок переговорів із Олексієм III [20, с. 121].

Однак М. Голубець [34, с. 209] і П. Кралюк [77, с. 5–6] вважають, що князь Роман насправді не був ревним захисником православ'я. М. Голубець пише, що стосується Романової «ревності до православ'я й жорсткості до католицизму, то це ледве чи можливе в князя, що був сином польської княжни й виховувався на західноєвропейських, отже католицьких дворах» [34, с. 209]. На думку О. Головка, руські князі «взагалі були толерантними в питаннях віри, не дуже розумілися на розбіжностях між двома гілками європейського християнства» [29, с. 188].

Розглядаючи зміст переговорів, історик церкви М. Чубатий зауважив, що посланці Інокентія III хотіли залучити галицько-волинського князя до боротьби між Вельфами і Гогенштауфенами [136, с. 9–10]. Тут доречно згадати те, що дід Романа Мстиславовича – князь Ізяслав Мстиславович був одружений з представницею роду Гогенштауфенів. І. Паславський так і пише, що відмова князя Романа була зумовлена його союзницькими відносинами з Філіппом Швабським, який мав із ним родинні зв'язки [101, с. 27]. Дійсно, на характері відносин князя Романа з папою Інокентієм III також відбивалися його зв'язки з німецькими правителями. Галицько-волинський володар підтримував родину Гогенштауфенів у боротьбі за імператорський престол Священної Римської імперії. Відповідно він виступав проти родини Вельфів, яких у ті часи підтримував папа Римський.

Ще одним дискусійним питанням історіографії є військовий похід Романа Мстиславовича на захід 1205 р., про який тогочасні джерела подають мало інформації. Мета походу в руських літописах також не називається. Лише французький хроніст середини XIII ст. Альбрік з монастиря Труа Фонтен (Трьох Джерел) озвучує її. Він пише, що король Русі Роман вирушив зі своїх володінь, маючи намір через Польщу попрямувати до Саксонії, як удаваний християнин хотів зруйнувати церкви, але два брати Лешко і Конрад над річкою Вісла з волі Божої перемогли його і вбили, а всіх тих, хто був з ним розігнали або знищили [147, с. 885]. На думку І. Паславського, інформація Альбріка про церкви може бути відлунням якогось непорозуміння між галицько-волинським князем і Римською курією [101, с. 24], О. Майоров вважає, що це лише стилістичний зворот [92, с. 164].

Із короткого повідомлення хроніста Альбріка низка вчених, зокрема Е. Вінкельман [20, с. 289], В. Абрагам [145, с. 98–99], М. Чубатий [136, с. 9–10], С. Томашівський [130, с. 88],

М. Кордуба [163, с. 755–759], А. Вількевич-Вавжинчикова [176, с. 20], І. Гуржій [45, с. 413], В. Пашуто [102, с. 193; 103, с. 165], Г. Роде [170, с. 102], Т. Коструба [61, с. 153–154], П. Грицак [40, с. 57], Б. Рамм [111, с. 136], Б. Відера [175, с. 30–31], Н. Щавелева [140, с. 61–62], М. Котляр [64, с. 24; 68, с. 159–160], Б. Рибаків [114, с. 493], М. Брайчевський [10, с. 529], Ю. Свідерський [115, с. 78], Л. Гумільов [44, с. 493], Дж. Феннел [133, с. 65–66], Ю. Терещенко [121, с. 163], В. Грабовецький [38, с. 83], Я. Ісаєвич [52, с. 14], О. Масан [94, с. 75], О. Назаренко [95, с. 25], Л. Войтович [15, с. 478–479], Д. Александров [2, с. 45–47], В. Коваленко [131, с. 92], С. Василенко [11, с. 109], І. Паславський [101, с. 24], О. Майоров [92, с. 132], С. Шеломенцев-Терський [139, с. 98], І. Паршин [100, с. 13] зробили висновок, що галицько-волинський князь відігравав значиму роль у європейській політиці. Він був утягнутий у боротьбу родин Гогенштауфенів і Вельфів за корону Священної Римської імперії.

Натомість С. Захоровський [157, с. 213], П. Ясениця [161, с. 391–392], Б. Влодарський [177, с. 19–29; 179, с. 23, 28], Г. Лябуда [164, с. 103–104], Г. Штокль [171, с. 504–505], М. Пшибил [169, с. 64–65], Г. Пікган [92, с. 145], С. Терський [122, с. 43] відкинули версію про похід князя Романа до Саксонії. О. Головка також критично віднісся до інформації Альбріка [32, с. 35–38].

На основі даних «Суздальського» і «Галицько-Волинського» літописів низка науковців, зокрема Л. Дроба [151, с. 16], О. Андріяшев [3, с. 150], Б. Влодарський [177, с. 21–24, 27], Я. Поверський [167, с. 133], О. Головка [25, с. 87–88; 29, с. 183], Н. Щавелева [141, с. 152], П. Ясениця [20, с. 288], Л. Слупецький [174, с. 93], С. Федака [132, с. 284], С. Щур [173, с. 258–259], В. Нагірний [166, с. 118–146] дотримуються версії про участь Романа Мстиславовича в польській усобиці на боці великопольського князя Владислава Тонкононого. На думку ж І. Горвата, князь Роман виступив на боці Мешка Плоскононого [159, с. 218–219]. Проте І. Крип'якевич [78, с. 113] і Л. Войтович [19, с. 226] допускають, що літописний Владислав – це галицький боярин Кормильчич.

Я. Длугош (під 1205 р.) виводив причину конфлікту між галицько-волинським і польськими князями з бажання Романа Мстиславовича приєднати до своїх володінь Люблінщину. Її князь Роман прагнув отримати від Лешка Бялого через несплату за попередню допомогу, але дістав негативну відповідь. Збираючись у військовий похід, Роман погрожував не тільки розорити Польське королівство, а й знищити божественну гілку латинян. Коли він захотів отримати благословіння від володимирського єпископа, той відповів відмовою, через що виник конфлікт. Далі була місячна облога Любліна, після чого – відкинута пропозиція миру і розгром руського війська князями Лешком і Конрадом під Завихостом. Роман Мстиславович, за Я. Длугошем, гине, перепливаючи Віслу. Перед цим Романові наснився віщий сон: нібито зграя щігликів налетіла з боку Сандомира і поїла горобців [142, с. 241–243]. М. Стрийковський загалом повторив інформацію Я. Длугоша, додавши до неї ще й поему-панегірик про польську перемогу під Завихостом [119, с. 282–284].

Версію Я. Длугоша підтримали, зокрема О. Клеванов [55, с. 100], П. Іванов [50, с. 158], А. Вількевич-Вавжинчикова [176, с. 20], В. Пічета [104, с. 11], І. Гуржій [45, с. 410], З. Шамбелян [172, с. 9], В. Пшик [110, с. 97–98]. О. Толочко [123, с. 195–204]. Проте Л. Войтович вважає, що прихильники цієї версії не врахували династичного фактору [20, с. 287]. Крім того, тогочасні польські джерела нічого не згадують про облогу Любліна. На основі цього, Б. Влодарський [179, с. 25–30], Г. Лябуда [164, с. 103–104], М. Пшибил [169, с. 64–65] заперечили версію Я. Длугоша. На думку Г. Лябуди, Я. Длугош об'єднав у одне ціле дві події – похід Романа Мстиславовича 1205 р. і похід Данила Романовича на Люблін 1244 р. [165, с. 34–35, 145, 148–149]. Свого часу М. Грушевський писав, що оповідання Я. Длугоша – це Романова легенда, а не історія [43, с. 15].

До зазначеного вище необхідно зауважити, що Роман Мстиславович дійсно мав тісні контакти зі Священною Римською імперією. Підтвердженням цьому є добрі відносини з

Гогенштауфенами, а також запис у синодику одного з найпривілейованіших німецьких монастирів – бенедиктинського монастиря Св. апостолів Петра і Павла в Ерфурті під 19 червня 1205 р. – «Роман, король Русі. Він дав нам 30 марок» [96, с. 598], що складало близько 7 кг срібла. О. Майоров вважає, що це свідчить про прямі контакти з королем Філіппом Швабським [92, с. 132], допускає особисті відвідини монастиря Романом Мстиславовичем [92, с. 138].

Цікавим фактом є те, що Ерфурт належав Філіппові Швабському, а майнські архієпископи підтримували Гогенштауфенів. У ті часи існував звичай формального членства у соборних капітулах і монастирях правлячих осіб, що фактично означав заступництво. На думку О. Назаренка, інформація про 30 марок має поминальний характер [96, с. 598]. О. Пресняков пише, що це є свідченням наявності торговельних зв'язків [108, с. 30]. М. Чубатий вважає, що мова йде про особисті симпатії до католиків [136, с. 9]. О. Головка зробив припущення про перебування Романа в дитинстві впродовж певного часу на вихованні в ерфуртських бенедиктинців [29, с. 187].

На наш погляд, галицько-волинський князь, пройшовши через Польщу в Саксонію, прагнув нанести удар її володарю – імператору Оттонові IV Брауншвейгському, тим самим допомогти синові Фрідріха I Барбаросси – Філіппові Швабському в його намаганні посісти імператорський трон. Але на території Польщі Роман Мстиславович натрапив на Лешка Бялого, союзника Вельфів. Г. Лябуда пише, що у першій половині 1205 р. існував політичний союз князя Романа і великопольського князя Владислава Тонкононого [158, с. 144–145]. Б. Влодарський [177, с. 19–21], В. Пашуто [103, с. 165, 344] і Н. Щавелева [141, с. 152] зазначають, що посварив Романа Мстиславовича з Лешком Бялим якраз Владислав Тонконогий. Великопольський князь прагнув завадити галицько-волинському правителю надати допомогу Філіппові Швабському, проти якого виступив датський король Вальдемар II.

Отже, утвердження Романа Мстиславовича в Галичі 1199 р. дозволило йому не лише створити об'єднане Галицько-Волинське князівство, а й поширити свій політичний вплив на Київ. Сприяли цьому успішні військові походи на половців узимку 1200–1201 рр. і в першій половині 1203 р. Як наслідок, вдалося відвернути половецьку загрозу від Руської землі й Візантії, до Галицько-Волинського князівства знову були приєднані території пониззя Дністра і Дунаю. Авторитет князя Романа значно зріс не тільки на Русі, а й за її межами. На фоні укладення галицько-візантійського політичного союзу цілком логічними є версія про візантійське походження великої княгині Романової й оповідання про втечу візантійського імператора Олексія III Ангела до Галичини.

Ініційована Романом Мстиславовичем політична програма «доброго порядку» яскраво свідчить про державотвірні устремління галицько-волинського правителя. Необхідно звернути увагу також і на прямий зв'язок русько-польсько-німецьких відносин із історією про посольство папи Римського Інокентія III до князя Романа. Саме в цьому контексті треба розглядати військовий похід на захід 1205 р., який прямо був пов'язаний із союзними відносинами Романа Мстиславовича і Філіппа Швабського.

Роблячи підсумок життєдіяльності першого галицько-волинського князя, не можна не згадати влучні слова Б. Рибаківа: «Роман – последний из русских князей, воспетый русскими былинами; книжная и народная оценки совпали, что случалось весьма редко: народ очень осмотрительно отбирал героев для своего былинного фонда» [114, с. 496].

Література

1. Александров Д. Н. Южная, Юго-Западная и Центральная Русь в XIII–XIV вв. и образование Литовского государства / Д. Н. Александров. – М.: Рос. акад. естественных наук, 1994. – 269 с.
2. Александров Д. Н. Феодальная раздробленность Руси / Д. Н. Александров. – М.: Экслибрис-Пресс, 2001. – 479 с.

3. Андрияшев А. М. Очерк по истории Волынской земли до конца XIV ст. / А. М. Андрияшев. – К.: Тип. Имп. ун-та Св. Владимира, 1887. – 234 с.
4. Баумгартен Н. Вторая ветвь князей галицких. Потомство Романа Мстиславича / Н. Баумгартен // Летопись Историко-родословного общества в Москве. – 1909. – Вып. 1(17). – С. 3–45.
5. Батюшков П. Н. Волынь. Исторические судьбы Юго-Западного края / П. Н. Батюшков. – СПб.: Обществ.польза, 1888. – 430 с.
6. Бережков Н. Г. Хронология русского летописания / Н. Г. Бережков. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 376 с.
7. Библиотека Российская историческая, содержащая древние летописи и всякие записки, способствующие к объяснению истории и географии российской древних и средних времен / Сост.: С. С. Башилов, И. И. Тауберт. – СПб.: Имп. АН, 1767. – Ч. 1: Летопись Несторова с продолжателями по Кенигсбергскому списку, до 1206 года. – 351 с.
8. Богданов В. Романовский проект 1203 г.: памятник древнерусской политической мысли или выдумка В. Н. Татищева / В. Богданов // Сборник Русского исторического общества. – М.: Русская панорама, 2000. – Т. 3 (151). – С. 215–223.
9. Борисенко В. Й. Курс української історії. З давніших часів до ХХ ст. / В. Й. Борисенко. – К.: Либідь, 1996. – 615 с.
10. Брайчевський М. Ю. Твори / М. Ю. Брайчевський. – К.: В-во ім. О. Теліги, 2004. – Т. 1: Суспільно-політичні рухи в Київській Русі. Історична думка в Київській Русі. – 720 с.
11. Василенко С. Геополітичні традиції Київської Русі і Галицько-Волинської держави / С. Василенко // Людина і політика. – 2002. – № 5. – С. 102–111.
12. «Великая хроника» о Польше, Руси и их соседях XI–XIII вв. / Сост. Л. М. Попова, Н. И. Щавелева; под ред. чл.-кор. АН СССР В. Л. Янина. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – 260 с.
13. Войтович Л. В. Генеалогія династії Рюриковичів / Л. В. Войтович. – К.: АН УРСР, 1990. – 227 с.
14. Войтович Л. В. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль: історико-генеалогічне дослідження / Л. В. Войтович. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 649 с.
15. Войтович Л. В. Княжа доба на Русі: портрети еліти / Л. В. Войтович. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2006. – 784 с.
16. Войтович Л. В. Мати короля Данила (зауваження на полях монографії Д. Домбровського) / Л. В. Войтович // Княжа доба: історія і культура / Відп. ред. Я. Ісаєвич. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – Вип. 1. – С. 45–58.
17. Войтович Л. В. Союз Візантії та Галицько-Волинської держави за династії Ангелів / Л. В. Войтович // Княжа доба: історія і культура. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – Вип. 2. – С. 30–39.
18. Войтович Л. В. Галицька земля і Візантія у XI–XIV століттях / Л. В. Войтович // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич: Коло, 2011. – Вип. 14–15. – С. 37–60.
19. Войтович Л. В. Галицько-Волинські етюди / Л. В. Войтович. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2011. – 480 с.
20. Войтович Л. В. Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть / Л. В. Войтович. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015. – 478 с.
21. Волощук М. Роман Мстиславич – видатна постать української історії / М. Волощук // Історичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 74–84.
22. Волощук М. Вплив державотворчої діяльності князя Романа Мстиславича на еволюцію міжнародно-правового статусу Галицької та Волинської земель (кінець XII – початок XIII ст.) / М. Волощук // Україна соборна: зб. наук. ст. / Відп. ред. О. П. Реєнт. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. – Вип. 2. – Ч. 3. – С. 15–29.

23. Волошук М. М. Військово-політичні стосунки Угорського королівства з Галицьким та Галицько-Волинським князівством (кінець XII–XIII ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника / М. М. Волошук. – Івано-Франківськ, 2005. – 231 с.
24. Голик Р. «Левъ, имъ же половци дети страшаху: стереотипи Романа Мстиславича у Галицько-Волинському літописі, великопольській хроніці та модерній історичній традиції / Р. Голик // Княжа доба: історія і культура. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. – Вип. 3. – С. 165–200.
25. Головка А. Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII ст. / А. Б. Головка. – К.: Наук. думка, 1988. – 136 с.
26. Головка А. Б. Князь Роман Мстиславич / А. Б. Головка // Вопросы истории. – 2002. – № 12. – С. 52–70.
27. Головка А. Б. О месте захоронения галицко-волинского князя Романа Мстиславича / А. Б. Головка, Ю. А. Лабынцев, Л. Л. Щавинская // Древняя Русь: Вопросы медиевистики. – М.: РФК-Имидж Лаб, 2009. – № 3. – С. 26–27.
28. Головка О. Б. Південна Русь і половецький степ у політичній діяльності галицько-волинського князя Романа Мстиславича / О. Б. Головка // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку: матеріали Других Всеукраїнських читань). – Черкаси, 1992. – С. 15–17.
29. Головка О. Б. Князь Роман Мстиславич та його доба: нариси з історії політичного життя Південної Русі XII – початку XIII століття / О. Б. Головка. – К.: Стилоз, 2001. – 249 с.
30. Головка О. Б. Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя / О. Б. Головка. – К.: Стилоз, 2006. – 575 с.
31. Головка О. Б. Парадигма Романа в ідеологічному житті Волині та Галичини XIII ст. / О. Б. Головка // Княжа доба: історія і культура. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2007. – Вип. 1. – С. 59–66.
32. Головка О. Б. Останній похід Романа Мстиславича у джерелах та історичній думці / О. Б. Головка // УІЖ. – 2009. – № 4. – С. 28–47.
33. Головка О. Б. Візантійська імперія, Південна Русь і Половецький степ в політичній діяльності галицько-волинського князя Романа Мстиславича / О. Б. Головка // Орієнтальні студії в Україні. До ювілею Л. В. Матвєєвої. – К.: Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського, 2010. – С. 192–208.
34. Голубець М. Велика історія України / М. Голубець: у 2 т. – К.: Глобус, 1993. – Т. 1. – 352 с.
35. Голубинский Е. Е. История Русской Церкви: в 2 т. / Е. Е. Голубинский. – М.: Лиснер, 1880–1900. – Т. 1. – Ч. 1. – 792 с.
36. Горковенко А. В. Меч Романа Галицького. Князь Роман Мстиславич в истории, эпосе и легендах / А. В. Горковенко. – СПб.: Изд. Д. Буланин, 2011. – 480 с.
37. Горский А. А. Русские земли в XIII–XIV веках: пути политического развития / А. А. Горский. – М.: Ин-т российской истории РАН, 1996. – 128 с.
38. Грабовецький В. В. Галич – столиця Ростиславовичів і Романовичів у міжнародних взаєминах XII–XIII ст. / В. В. Грабовецький // Галич і Галицька земля: зб. наук. праць / Відп. ред. П. П. Толочко. – К.; Галич: ІА НАНУ; НЗ «Давній Галич», 1998. – С. 43–83.
39. Грабовецький В. В. Об'єднання Галицько-волинських земель в єдину державу – спадкоємицю Київської Русі. До 800-річчя утворення Галицько-Волинського князівства / В. В. Грабовецький // Вісник Прикарпатського університету. – Сер. Історія. – 1999. – Вип. 2. – С. 17–26.
40. Грицак П. Галицько-Волинська держава / П. Грицак. – Нью-Йорк: НТШ, 1958. – 176 с.
41. Грушевський М. С. Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV столетия / М. С. Грушевський. – К.: Тип. Имп. ун-та Св. Владимира, 1891. – 541 с.
42. Грушевський М. С. Історія України-Руси: у 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський. – К.: Наук. думка, 1992. – Т. 2. – 634 с.
43. Грушевський М. С. Історія України-Руси: у 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський. – К.: Наук. думка, 1993. – Т. 3. – 588 с.

44. Гумилев Л. Н. Древняя Русь и Великая степь / Л. Н. Гумилев. – М.: Мысль, 1989. – 493 с.
45. Гуржій І. Об'єднувач галицько-волинських земель / І. Гуржій // Україна в Центрально-Східній Європі: з найдавніших часів до кінця XVIII ст. / Ін-т історії України НАН України; відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. – Вип. 2. – С. 392–416.
46. Дашкевич Н. П. Княжение Даниила Галицкого, по русским и иностранным известиям / Н. П. Дашкевич. – К.: Унив. тип., 1873. – 158 с.
47. Жданов И. Н. Русский былевой эпос. Исследования и материалы. – СПб.: Изд. Л. Ф. Пантелеева, 1895. – 631 с.
48. Зі «Суздальського літопису» // Галицько-Волинський літопис / Переклав і пояснив Т. Коструба. – Львів: Вид. І. Тиктор, 1936. – Ч. 1. – С. 94–99.
49. Зубрицкий Д. И. История древнего Галичско-Русского княжества: в 3 ч. / Д. И. Зубрицкий. – Львов: Тип. Ставропиг. ин-та, 1852–1855. – Ч. 3. – 314 с.
50. Иванов П. А. Исторические судьбы Волынской земли с древнейших времен до конца XIV в. / П. А. Иванов. – Одесса: Тип. «Эконом», 1895. – 317 с.
51. Ідзьо В. С. Українська держава в IX–XIII століттях / В. С. Ідзьо. – Л.: Сполом, 2004. – 416 с.
52. Ісаєвич Я. Д. Галицько-Волинська держава: короткий нарис історії галицько-волинських земель в кінці XI–XIV ст. / Я. Д. Ісаєвич. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. – 39 с.
53. Карамзин Н. М. История государства Российского / Н. М. Карамзин. – М.: Наука, 1991. – Т. 2–3. – 832 с.
54. Кійко В. І. Військова справа у Галицькому та Волинському князівствах, XI–XIV ст.: дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 / Нац. ун-т «Львівська політехніка» / В. І. Кійко. – Л., 2009. – 227 с.
55. Клеванов А. История Юго-Западной Руси от её начала до половины XV века / А. Клеванов. – М.: Тип. А. Семена, 1849. – 273 с.
56. Ключевский В. О. Сочинения: в 9 т. / В. О. Ключевский. – М.: Мысль, 1987–1990. – Т. 1: Курс русской истории. – Ч. 1. – 430 с.
57. Книга Паломник. Сказание мест святых во Цареграде Антония, архиепископа Новгородского, в 1200 г. / Под ред. Х. М. Лопарева // Православный Палестинский сборник. – СПб.: Правосл. Палест. об-во, 1899. – Вып. 51. – Т. 15. – С. 1–39.
58. Князький І. О. Славяне, волохи і кочевники Дністровсько-Карпатських земель с середини XII ст. до нашествія монголо-татар: автореф. дис. ... канд. іст. наук / І. О. Князький. – М., 1990. – 19 с.
59. Кордуба М. Історія Холмщини і Підляшшя / М. Кордуба. – Краків, 1941. – 128 с.
60. Костомаров М. І. Історія України в життєписах визначних її діячів / Пер. О. Барвінського / М. І. Костомаров. – К.: Україна, 1991. – 494 с.
61. Коструба Т. Вибрані твори / Т. Коструба. – Торонто: Добра книжка, 1961. – Т. 2. – 304 с.
62. Котляр М. Ф. Чи міг Роман Мстиславич ходити на половців раніше 1187 р. / М. Ф. Котляр // УДЖ. – 1965. – № 1. – С. 117–120.
63. Котляр М. Ф. До питання про втечу візантійського імператора в Галич у 1204 р. / М. Ф. Котляр // УДЖ. – 1966. – № 3. – С. 112–117.
64. Котляр М. Ф. Данило Галицький / М. Ф. Котляр. – К.: Наук. думка, 1979. – 185 с.
65. Котляр М. Ф. До питання про візантійське походження матері Данила Галицького / М. Ф. Котляр // Археологія. – 1991. – № 2. – С. 48–58.
66. Котляр М. Ф. Роман Великий / М. Ф. Котляр // Історія України в особах IX–XVIII ст. / За ред. В. Замлинського. – К.: Україна, 1993. – С. 107–114.
67. Котляр М. Ф. Княгиня Анна / М. Ф. Котляр // Історія України в особах IX–XVIII ст. / За ред. В. Замлинського. – К.: Україна, 1993. – С. 114–119.
68. Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь / М. Ф. Котляр // Україна крізь віки: у 15 т. – К.: Альтернативи, 1998. – Т. 5. – 336 с.
69. Котляр М. Ф. Дипломатія галицьких і волинських князів XII–XIII ст. / М. Ф. Котляр // Київська старовина. – 2000. – № 5. – С. 3–10.

70. Котляр М. Ф. Роман і Романовичі в історії та поезії / М. Ф. Котляр // УДЖ. – 2001. – № 4. – С. 57–66.
71. Котляр М. Ф. Історія дипломатії Південно-Західної Русі / М. Ф. Котляр. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. – 247 с.
72. Котляр М. Ф. Воєнне мистецтво Давньої Русі / М. Ф. Котляр. – К.: Наш час, 2011. – 280 с.
73. Котляр Н. Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. / Н. Ф. Котляр. – К.: Наук. думка, 1985. – 184 с.
74. Котляр Н. Ф. Галицко-Волынская Русь и Византия в XII–XIII вв. (связи реальные и вымышленные) / Н. Ф. Котляр // Южная Русь и Византия: Сб. науч. трудов (к XVIII конгрессу византинистов). – К.: Наукова думка, 1991. – С. 20–33.
75. Котляр Н. Ф. Дипломатия Южной Руси / Н. Ф. Котляр. – СПб.: Алетейя, 2003. – 300 с.
76. Кралюк П. М. Идея политического объединения Руси «Слово о полку Игореве» и проект государственного устройства Романа Волынского / П. М. Кралюк // «Слово о полку Игореве» и мировоззрение его эпохи / Отв. ред. В. С. Горский. – К.: Наук. думка, 1990. – С. 117–122.
77. Кралюк П. М. Роман Мстиславович, князь Волинський і Галицький: іст.-біогр. нарис / П. М. Кралюк. – Луцьк: Надстир'я, 1999. – 76 с.
78. Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство: 2-ге вид. зі змінами і доповненнями / І. П. Крип'якевич. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. – 220 с.
79. Крушинский Л. Исторический очерк Волыни / Л. Крушинский // Труды Волынского губернского статистического комитета на 1867 г. – Житомир: Тип. Шадова и Санкевича, 1867. – Т. 1. – С. 21–96.
80. Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / О. Купчинський. – Л.: НТШ, 2004. – 1283 с.
81. Кучинко М. М. Нариси стародавньої і середньовічної історії Волині (від палеоліту до середини XIV ст.) / М. М. Кучинко. – Луцьк: Надстир'я, 1994. – 208 с.
82. Кучинко М. М. Волинська земля в X – першій половині XIV ст.: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.04 / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки / М. М. Кучинко. – Луцьк, 1998. – 493 с.
83. Левкович І. Нарис історії Волинської землі (до 1914 року) / І. Левкович. – Вінніпег: Волинський видавн. фонд, 1953. – 110 с.
84. Левченко М. В. Очерки по истории русско-византийских отношений / М. В. Левченко. – М.: Изд-во АН СССР, 1956. – 556 с.
85. Линниченко И. А. Взаимные отношения Руси и Польши до половины XIV столетия / И. А. Линниченко. – К.: Ун-тская тип., 1884. – Ч. 1: Русь и Польша до конца XII века. – 240 с.
86. Літопис руський: За Іпатським списком / Пер. з давньоруської Л. Є. Махновець; відп. ред. О. В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1989. – 591 с.
87. Лихачев Д. С. Комментарий исторический и географический / Д. С. Лихачев // Слово о полку Игореве / АН СССР; Под ред. В. П. Адриановой-Перетц. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1950. – С. 375–466.
88. Мавродин В. В. Очерк истории Древней Руси до монгольского завоевания / В. В. Мавродин // История культуры Древней Руси. Домонгольский период. Материальная культура / Под ред. Б. Д. Грекова, М. И. Артамонова, Н. Н. Воронина: в 2 т. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1948–1951. – Т. 1. – С. 7–46.
89. Майоров А. В. Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община / А. В. Майоров. – СПб.: Университетская книга, 2001. – 640 с.
90. Майоров А. В. Русь, Византия и Западная Европа. Из истории внешнеполитических и культурных связей XII–XIII вв. / А. В. Майоров. – СПб.: Изд. Д. Буланин, 2011. – 800 с.
91. Майоров О. В. Ангел в Галичі: чи міг візантійський імператор Олексій III відвідувати Романа Мстиславича / О. В. Майоров // Княжа доба: історія і культура. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. – Вип. 3. – С. 133–164.
92. Майоров О. В. Галицько-волинський князь Роман Мстиславич. Володар, воїн, дипломат: у 2 т. / О. В. Майоров. – Біла Церква: Вид. О. В. Пшонківський, 2011. – Т. 1. – 318 с.; Т. 2. – 462 с.

93. Майоров О. В. Єфросинія Галицька. Дочка візантійського імператора в Галицько-Волинській Русі: княгиня і черниця / О. В. Майоров. – Біла Церква: Вид. О. В. Пшонківський, 2013. – 224 с.
94. Масан О. Середньовічна Україна і Німецький орден: недосліджені проблеми взаємовідносин / О. Масан // IV Міжнародний конгрес українців: доп. та повідомлення (Одеса, 26–29 серпня 1999 р.). – Одеса; К.; Л.: [Б. в.], 1999. – Історія. – Ч. 1. – С. 74–79.
95. Назаренко А. В. Русско-немецкие связи домонгольского времени (IX – середина XIII вв.): состояние проблемы и перспективы дальнейших исследований / А. В. Назаренко // Славяно-германские исследования. – М.: Индрик, 2000. – Т. 1–2. – С. 19–79.
96. Назаренко А. В. Древняя Русь на международных путях: междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв. / А. В. Назаренко. – М.: Языки русской культуры, 2001. – 784 с.
97. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов / Под ред. и с предисловием А. Насонова. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1950. – 640 с.
98. Оболенский Д. Связи между Византией и Русью в XI–XV вв. / Д. Оболенский // XIII Международный конгресс исторических наук (Москва, 16–23 августа 1970 г.). – М.: Наука; Главная редакция восточной литературы, 1970. – С. 5–6.
99. Овсій І. О. Зовнішня політика України від давніх часів до 1944 р. / І. О. Овсій. – К.: Либідь, 1999. – 240 с.
100. Паршин І. Л. Вектори політики володарів Галицько-Волинської Русі (за матеріалами нарративних латиномовних джерел XIII–XIV століть): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / І. Л. Паршин; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознавства НАН України. – Л., 2014. – 20 с.
101. Паславський І. Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII століття / І. Паславський / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Л.: Місіонер, 2003. – 112 с.
102. Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси / В. Т. Пашуто. – М.: Изд-во АН СССР, 1950. – 330 с.
103. Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси / В. Т. Пашуто. – М.: Наука, 1968. – 474 с.
104. Пичета В. Основные моменты исторического развития Западной Украины и Западной Белоруссии / В. Пичета. – М.: Соцэкгиз, 1940. – 136 с.
105. ПСРЛ. – СПб.: Археограф. комис., 1843. – Т. 2: Ипатьевская и Густинская летописи. – 377 с.
106. Полонська-Василенко Н. Княгиня Романова Ганна / Н. Полонська-Василенко // Визвольний шлях. – 1954. – Кн. 3. – С. 57–64.
107. Потурай О. Державник мимоволі / О. Потурай // Історичний календар: 2000 / Упоряд.: А. Денисенко, В. Туркевич. – К.: [Б. в.], 1999. – С. 284–286.
108. Пресняков А. Е. Лекции по русской истории: в 2 т. / А. Е. Пресняков. – М.: Соцэкгиз, 1938–1939. – Т. 2. – Вып. 1: Западная Русь и Литовско-Русское государство. – 244 с.
109. Путешествие новгородского архиепископа Антония в Царьград в конце 12-го столетия. С предисловием и примечаниями П. Савваитова. – СПб.: Изд. Археограф. комис., 1872. – 187 с.
110. Пшик В. Про похід Романа Мстиславича на Польщу 1205 р. / В. Пшик // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції: тези доп. та повідомлень Міжнар. наук. конф. (Галич, 19–21 серпня 1993 р.). – Л., 1993. – С. 97–99.
111. Рамм Б. Я. Папство и Русь в X–XV вв. / Б. Я. Рамм. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1959. – 283 с.
112. Рапов О. М. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII в. / О. М. Рапов. – М.: Изд-во МГУ, 1977. – 262 с.
113. Рыбаков Б. А. Древняя Русь. Сказания, былины, летописи / Б. А. Рыбаков. – М.: АН СССР, 1963. – 362 с.
114. Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. / Б. А. Рыбаков. – М.: Наука, 1982. – 590 с.
115. Свідерський Ю. Ю. Боротьба Південно-Західної Русі проти католицької експансії в X–XIII ст. / Ю. Ю. Свідерський. – К.: Наук. думка, 1983. – 128 с.

116. Смирнов М. П. Судьбы Червонной или Галицкой Руси до соединения ее с Польшей / М. П. Смирнов. – СПб.: Тип. Лермантова, 1860. – 154 с.
117. Соловьев С. М. История России с древнейших времен: в 15 кн. / С. М. Соловьев. – М.: Соцэкгиз, 1959. – Кн. 1. – Т. 1–2. – 810 с.
118. Софроненко К. А. Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси XI–XIII вв. / К. А. Софроненко. – М.: Госюриздат, 1955. – 140 с.
119. Стрийковський М. Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Руси / М. Стрийковський / Пер. Р. Івасів, віршованого тексту В. Пепа. Відп. ред. О. Купчинський. – Л.: НТШ, 2011. – 1075 с.
120. Татищев В. Н. История Российская: в 7 т. / В. Н. Татищев. – М., Л.: Наука, 1964. – Т. 3. – 334 с.
121. Терещенко Ю. І. Україна і європейський світ. Нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVI ст.: навч. посібник для студентів / Ю. І. Терещенко. – К.: Перун, 1996. – 496 с.
122. Терський С. В. Княже місто Володимир: монографія / С. В. Терський. – Л.: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2010. – 320 с.
123. Толочко А. П. Принимал ли Роман Мстиславич посольство папы Иннокентия III в 1204 г.? / А. П. Толочко // *Ruthenica*. – 2002. – Т. 2. – С. 195–204.
124. Толочко А. П. «История Российская» Василия Татищева: источники и известия / А. П. Толочко. – М.: Новое литературное обозрение; К.: Критика, 2005. – 544 с.
125. Толочко О. П. Конституційний проект Романа Мстиславича 1203 р.: спроба джерелознавчого дослідження / О. П. Толочко // УДЖ. – 1995. – № 6. – С. 22–36.
126. Толочко О. П., Толочко П. П. Київська Русь / О. П. Толочко, П. П. Толочко // Україна крізь віки: у 15 т. – К.: Альтернативи, 1998. – Т. 4. – 352 с.
127. Толочко О. П. Як звали другу дружину Романа Мстиславича / О. П. Толочко // *Confraternitas*. Ювілейний збірник на пошану Я. Ісаєвича / Відп. ред. М. Крикун // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. пр. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006–2007. – Вип. 15. – С. 98–102.
128. Толочко П. П. Киев и Киевская земля в период феодальной раздробленности XII–XIII вв. / П. П. Толочко. – К.: Наук. думка, 1980. – 224 с.
129. Толочко П. П. Древняя Русь. Очерки социально-политической истории / П. П. Толочко. – К.: Наук. думка, 1987. – 248 с.
130. Томашівський С. Українська історія: нарис / С. Томашівський. – Львів: Вид-во «Вчора і нині», 1919. – Т. 1: Старинні часи і середні віки. – 154 с.
131. Україна в Центрально-Східній Європі: з найдавніших часів до кінця XVIII ст. / Відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. – Вип. 2. – 418 с.
132. Федака С. Д. Політична історія України-Русі доби трансформації імперії Рюриковичів (XII століття) / С. Д. Федака. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2000. – 339 с.
133. Феннел Дж. Кризис средневековой Руси. 1200–1304 / Пер. с англ. В. В. Голубчикова / Дж. Феннел. – М.: Прогресс, 1989. – 291 с.
134. Фроянов И. Я., Дворниченко А. Ю. Города-государства Древней Руси / И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1988. – 269 с.
135. Хониат Н. Никиты Хониата история со времени царствования Иоанна Комнина / Н. Хониат // Византийские историки, переведенные с греческого при Санкт-Петербургской Духовной Академии: в 2 т. – СПб.: Тип. департамента уделов, 1862. – Т. 2 / Перевод под ред. проф. Н. В. Чельцова. – 541 с.
136. Чубатий М. Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії / М. Чубатий // Записки НТШ. – Львів: НТШ, 1917. – Т. 123/124. – С. 1–108.
137. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні / М. Чубатий. – Рим; Нью-Йорк: Укр. Католицький ун-т, 1965. – Т. 1: До року 1353. – 816 с.
138. Шараневич И. И. История Галицко-Володимирской Руси. От найдажнейших времен до року 1453 / И. И. Шараневич. – Львов: Тип. Ставропиг. ин-та, 1863. – 462 с.

139. Шеломенцев-Терський С. В. Військова інфраструктура Волинського князівства у XI–XIV ст.: дис. ... д-ра іст. наук: 20.02.22 / Нац. ун-т «Львівська політехніка» / С. В. Шеломенцев-Терський. – Л., 2011. – 549 с.
140. Щавелева Н. И. Древнерусские известия Великопольской хроники / Н. И. Щавелева // *Летописи и хроники*: 1976 г. – М.: Наука, 1976. – С. 54–66.
141. Щавелева Н. И. Польские латиноязычные средневековые источники: тексты, перевод, комментарий / Н. И. Щавелева / АН СССР; Ин-т истории СССР; отв. ред. В. Л. Янин. – М.: Наука, 1990. – 210 с.
142. Щавелева Н. И. Древняя Русь в «Польской истории» Яна Длугоша (Книги I–VI): текст, перевод, комментарий / Н. И. Щавелева. – М.: Памятники исторической мысли, 2004. – 496 с.
143. Яковенко Н. М. Нарис історії України. З найдавніших часів до кінця XVIII століття: навч. пос. / Н. М. Яковенко. – К.: Генеза, 1997. – 312 с.
144. Яценко Б. І. Розвиток державного устрою України-Русі наприкінці XII ст. (Проект Романа Мстиславича і «Слово о полку Ігоревім») / Б. І. Яценко // *УІЖ*. – 1997. – № 3. – С. 119–133.
145. Abraham W. Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi / W. Abraham. – Lwów: Nakładem Towarzystwa dla popierania nauki polskiej, 1904. – Т. 1. – 417 s.
146. Bieniak J. Roman / J. Bieniak // *Słownik starożytności słowiańskich*. – Wrocław: Ossolineum, 1970. – Т. 4. – S. 534–536.
147. Chronica Albrici monachi Trium fontium, a monacho Novi monasterii hoiensis interpolata. 1241 /Ed. P. Scheffer-Boichorst // *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum*. – Hannoverae, 1874. – Т. 23. – P. 631–950.
148. Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich / D. Dąbrowski. – Poznań; Wrocław: Wydawnictwo Historyczne, 2002. – 347 s.
149. Dąbrowski D. Genealogia Mściśławowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku) / D. Dąbrowski. – Kraków: Awalon, 2008. – 780 s.
150. Długosz J. Długosza Jana Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego / J. Długosz. – Warszawa: PWN, 1973. – Т. 5–6. – 398 s.
151. Droba L. Stosunki Leszka Białego z Rusią i Węgry // *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny* / L. Droba. – Kraków: Akademia Umiejętności, 1881. – Т. 13. – 467 s.
152. Engel J. Ch. Geschichte von Halitsch und des Vlodymir / J. Ch. Engel. – Wien, 1792. – 720 s.
153. Forsmann J. Die Beziehungen altrussischer Fürstengeschlechter zu Westeuropa. Ein Beitrag zur Geschichte Ost- und Nordeuropas im Mittelalter mit 22 Stammtafeln ost- und nordeuropaischer Fürsten / J. Forsmann. – Bern: Herbert Lang, 1970. – 153 s.
154. Grala H. Drugie małżeństwo Romana Mściśławowicza / H. Grala // *Slavia Orientalis*. – Warszawa, 1982. – R. 31. – № 3–4. – S. 115–127.
155. Grala H. Rola Rusi w wojnach bizantyńsko-bułgarskich przełomu XII i XIII w. / H. Grala // *Balkanica Posnaniensia. Acta et Studia*. – Poznań, 1985. – Т. 2. – S. 128–131.
156. Grala H. Tradycja dziejopisarska o pobycie władcy Bizancjum w Haliczu (Jan Długosz i kronikars Hustyński) / H. Grala // *Kwartalnik Historyczny*. – 1986. – R. 93. – № 3. – S. 639–662.
157. Grodecki R., Zachorowski S., Dąbrowski J. Dzieje Polski średniowiecznej / R. Grodecki, S. Zachorowski, J. Dąbrowski. – Kraków: Nakł. Krakowskiej Spółki Wydawniczej, 1926. – Т. 1: (Do roku 1333). – 418 s.
158. Historia dyplomacji polskiej: (połowa X–XX w.) / Pod red. G. Labudy. – Warszawa: PWN, 1982. – Wyd. 2. – Т. 1: Połowa X w. – 1572 / Pod red. M. Biskupa. – 874 s.
159. Horwat I. Mieszko I Płatonogi, książę raciborski, opolski oraz krakowski 1131–1211 / I. Horwat // *Cracvia-Polnia-Europa. Stydia z dziejów Śofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin I czterdziestolecie [racy naukowej]*. – Kraków, 1995. – S. 218–220.
160. Jabłonowski A. Historia Rusi południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej / A. Jabłonowski. – Kraków: Akademia Umiejętności, 1912. – 366 s.
161. Jasienica P. Trzej kronikarze / P. Jasienica. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1964. – 458 s.

162. Kazhdan A. Ruś – Byzantine Princely Marriages in the Eleventh and Twelfth Centuries / A. Kazhdan // Harvard Ukrainian Studies. – 1988–1989. – Т. 12–13. – Р. 414–429.
163. Korduba M. Stosunki polsko-ukrainskie / M. Korduba // Sprawy Narodowe. – 1933. – R. 7. – S. 755–759.
164. Labuda G. Dwa zamachy stanu w Polsce (1177–1179, 1202–1206) / G. Labuda // Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. – 1971. – Т. 82. – S. 103–104.
165. Labuda G. Zaginiona kronika z pierwszej połowy XIII wieku w Rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza: próba rekonstrukcji. – Poznań: Wydaw. Naukowe UAM, 1983. – 308 s.
166. Nagirnyj W. Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198(1199)–1264 / W. Nagirnyj // Prace Komisji wschodnioeuropejskiej PAU / Pod red. A. A. Zięby. – Kraków: PAU, 2011. – Т. 12. – 362 s.
167. Powerski J. Stosunki polsko-pruskie do 1230 r.: Ze szczególnym uwzględnieniem roli Pomorza Gdańskiego / J. Powerski. – Toruń, 1968. – 212 s.
168. Prinzing G. Die Bedeutung Bulgariens und Serbiens in den Jahren 1204–1219 im Zusammenhang mit der Entstehung und Entwicklung der byzantinischen Teilstaaten nach der Einnahme Konstantinopels infolge des 4. Kreuzzuges / G. Prinzing. – München, 1972. – S. 3–47.
169. Przybył M. Władysław Łaskonogi, książę wielkopolski 1202–1231 / M. Przybył. – Poznań: WBP, 1998. – 183 s.
170. Rhode G. Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung / G. Rhode. – Köln, Graz: Böhlau, 1955. – Bd. 1. – 458 s.
171. Stökl G. Das Fürstentum Galizien-Wolhynien / G. Stökl // Handbuch der Geschichte Russlands / Ed. M. Hellman. – Stuttgart: Anton Hiersemann, 1980. – Bd. 1. – S. 504–506.
172. Szambelan Z. Najazdy ruskie na ziemię Sandomierską XIII wieku / Z. Szambelan // Acta Universitatis Lodzensis. Filia historica. – Łódź, 1989. – Т. 36: Studia z dziejów feudalizmu. – S. 3–18.
173. Szczur S. Historia Polski: średniowiecze / S. Szczur. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2002. – 676 s.
174. Szkice zawichojskie / Pod red. T. Dunin-Wąsowiczi S. Tabaczyńskiego. – Zawichost: Fundacja «Antiquitas», 1999. – 267 s.
175. Widera B. 400 Jahre politische Beziehungen zwischen der Rus und Deutschland in der Zeit vor dem Mongoleneinfall / B. Widera // Ost und West in der Geschichte des Denkens und der Kulturellen Beziehungen. Festschrift für Eduard Winter zum 70. Geburtstag. – Berlin, 1966. – S. 30–31.
176. Wilkiewicz-Wawrzyńczykowska A. Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII–XIII w. / A. Wilkiewicz-Wawrzyńczykowska // Ateneum Wilenskie. – Wilno, 1937. – R. 12. – № 3. – S. 1–33.
177. Włodarski B. Polityka ruska Leszka Białego / B. Włodarski. – Lwów: Tow. Naukowe, 1925. – 84 s.
178. Włodarski B. Wołyn pod rządami Riurykowiczów i Bolesława Jerzego Trojdenowicza / B. Włodarski // Rocznik Wołyński. – 1934. – Т. 3. – S. 105–148.
179. Włodarski B. Polska i Ruś: 1194–1340 / B. Włodarski. – Warszawa: PWN, 1966. – 326 s.